

FARKAS ZOLTÁN

A Diplomata Hungariae Antiquissima kiadási elveiről*

A *Diplomata Hungariae Antiquissima*
(DHA) általam használt kötetében¹ a következő ajánlás olvasható:

„Engel Pálnak
őszinte megbecsüléssel
abban a reményben, hogy eltávozásom
után is a megkezdett módon szorgal-
mazni fogja a II. kötet elkészítéssel
Györffy György
1997. okt. 6.”

A napra tizenkét évvel ezelőtt kelt ajánlás kapcsán mindkettejüknek szeretném mondani, hogy a munka megkezdődött. Ugyanakkor jelzem azt is, hogy nem pontosan „a megkezdett módon” fog folytatódni. Ha ugyanis jól értem az ajánlást, akkor azt a szerző, az ajánlást író Györffy György szándéka szerint a következőképpen kell értelmezni és helyreállítani:

Engel Pálnak

őszinte megbecsüléssel abban a reményben, hogy eltávozásom után is szorgalmazni fogja a második kötet elkészítését a megkezdett módon.

Az ajánlásból levonható szövegkritikai tanulság a következő: minthogy a saját kezű ajánlásban hiba van, és a mondat így értelmetlen, mindenképpen javítanunk kell az eredetin, ha szöveget (értsd: értelmes szöveget) akarunk kiadni.

Nyilvánvaló, hogy a hiba a körülményes mondat fogalmazása közben keletkezett, mégpedig két mondat összecsúsásából: Györffy György reméli, hogy

* A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 2009. okt. 6-án tartott kerekasztal-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A konferencia megrendezésére az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok által támogatott *Diplomata Hungariae Antiquissima* II. c. projekt (OTKA ny. sz.: 79152) keretében került sor.

¹ *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. (= DHA I.) Edendo operi praefuit: Georgius Györffy, adiuerunt: Johannes Bapt. Borsa–Franciscus L. Hervay–Bernardus L. Kumorovitz–Julius Moravcsik. Budapestini, 1992. A kötet Engel Pál hagyatékának részeként került a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának könyvtárába, ahol jelzete: 238036: 2.

Engel Pál a megkezdett munkát folytatni fogja a második kötet elkészítésével, illetve Györffy György reméli, hogy Engel Pál szorgalmazni fogja a második kötet elkészítését, a megkezdett módon.

A szöveg kurtasága ellenére az ismert, jellegzetes kéz ajánlásában a rontott szó kiolvasása biztosnak mondható, mert az *Engel* név utolsó két betűjének és a *megbecsüléssel* szó utolsó szótagjának írásképe megegyezik az *elkészítéssel* szó utolsó szótagjának írásképevel.

A kérdés ezek után már csak az, hogy mit tehet a szöveg kiadója a hiba észlelése és létrejöttének magyarázata után. A DHA első kötetének kiadási elve szerint a szöveget hibásan kell közölni, a javítást pedig lapalji jegyzetben kell megadni. A második kötet formálódó kiadási elvei szerint viszont a hibákat a szerzői szándéknak megfelelően ki kell javítani, a szöveget helyre kell állítani, a hibásnak ítélt változatot pedig az *apparatus criticus*ba kell száműzni. A továbbiakban ez utóbbi kiadási elv mellett érvelek.

A DHA első kötetének előszavából hiányzik a kiadási elvek összefoglalása; a kiadó lapalji jegyzetben hivatkozik két magyar nyelvű cikkére és az 1984-ben kiadott nemzetközi szabályzatra.² Azt, hogy a DHA előszavának volt olyan változata, amely a kiadási elveket is tartalmazta, a Történettudományi Intézetből minap hozzánk is eljutott *Okmánykiadási szabályzat* címet viselő dosszié egyik kézzel írott fogalmazásából tudjuk, amely egy nyomtatásban is megjelent cikk³ első fogalmazványa, sok-sok javítással. Györffy György szavait idézem:

„A XI–XII. századi magyarországi oklevelek kritikai kiadásának elindítása-
kor a munkatársakkal, Borsa Ivánnal, Gerics Józseffel, Kumorovitz L. Bernáttal,
Mezey Lászlóval, s nem utolsósorban az időközben elhunyt [a kéziratban:
elhúnyt] Horváth Jánossal és Moravcsik Gyulával való megbeszélés során arra
az álláspontra helyezkedtünk, hogy lényegében követjük a Fejérpataky László
által »A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források köz-
lésére« címen összeállított szabályzatot [a kéziratban: szabályzatot [Századok
1919–1920. Melléklet 22–24.]], de ezen két szempontból módosítunk. Egrészt
szem előtt tartva az utóbbi évtizedek során Német-, Francia-, Olasz-, Cseh- és
Lengyelországban, valamint Belgiumban s egyebütt [a kéziratban: egyebütt Nyu-
gaton] megjelent okmánytárakat, korszerűsítünk rajta, másrészt tekintettel va-
gyunk arra, hogy a legkorábbi oklevelek kiadása nagyobb körültekintést és pon-
tosságot igényel. A nemzetközi gyakorlat ismeretében nem követtük azt a
filológiai igényű betűhív kiadást, amelyet Jakubovich Emil és Pais Dezső az
Ó-magyar olvasókönyvben (Pécs 1929) alkalmazott, de a néhai Bárczi Géza és
Kniezsa István tanácsának engedve a tulajdonneveket és nem latin szavakat be-
tűhíven írjuk. Az ezek nyomán kialakított kiadási elveket a Történelmi Szemle 3
(1960) 525–531. lapján tettem közzé. A kézirat elkészítése során a munkatársak
módosításokat javasoltak; további megbeszéléseken ezek közül néhányat elfo-

² DHA I. 11.: 22–24. sz. jegyzetek.

³ Györffy György: Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat. Levéltári Közlemények 51–52(1980–1981) 97–109.

gadtunk. Midőn 1975-ben az okmánytár bevezetőjét megfogalmaztam, s ezt latin nyelvre fordítva a munkatársaknak megküldtem [a kéziratban: szétküldtem], a bevezetésben összesítettem azokat a kiadási elveket, amelyek alapján az okmánytár készül.”⁴

Amint az imént említettem, a kiadási elveknek ez az összesítése az 1992. évi kiadásból hiányzik, és kézirata sem került még elő.

Mielőtt Györffy György hivatkozott tanulmányaira térnék, szeretnék még két részletet idézni egy másik feljegyzésből, Kumorovitz L. Bernátnak a dossziében talált beszámolójából (Beszámoló <az> 1945 utáni [kora középkori] oklevélkiadási munkálatainkról):⁵

„Ma már tisztul a helyzet a közlés szabályait illetően is. Az utóbbi néhány évtizedben azt a szöveggözlési szabályzatot használtuk, melyet a Történelmi Társulat szerkesztett és adott ki 1920-ban (Századok 1920, Függelék 22–24. l.). Mivel ez egynemely pontjában már elavult, a XI–XII. századi oklevelek kiadásához, komoly megfontolások alapján, új szabályzat készült.” (6. oldal).

„Ami pedig a jövőben követendő módszert illeti, most is csak azt mondhatom, amit a Zsigmond kori oklevéltár ismeretése alkalmával írtam (Századok 92 (1958) 819.), azt ti., »hogy a legtökéletesebb okleveles forrás: az eredeti és csak utána következik: fotokópiája; teljes szövegének (kritikai) kiadása; a minden adatát felölelő és saját szövegéből és saját nyelvén kivonatolt regesztája; ilyen tartalmú, de nemzeti nyelven megfogalmazott kivonata; és végül – tartalma fontos részeinek kiemelésével, másoknak pedig elhagyásával szerkesztett (egynyelvű vagy bilingvis, kötött vagy szabadfogalmazású stb.) regesztája.«” (5. oldal).

A DHA kiadási alapelveit, a kötetek szerkezetét és az egyes oklevelekhez mellékelt adatok csoportosítását Györffy György először 1960-ban ismertette a *Történelmi Szemle*ben közzétett tanulmányban, ahol mutatványt is adott a készülő kötetből.⁶

Az egészében nagyon alapos és módszeres tanulmányból most csak néhány, a mondanivalónk szempontjából fontos elemet idézek föl:

1. Az eredeti tervnek az oklevelek kritikai kiadása mellett nagyon fontos eleme volt a facsimile kötet is (525.);

2. a kiadás alapelve „az oklevél szövegének kiadása az eredeti vagy az eredetihez legközelebb álló átírat (részleges átírat, klauzula) nyomán” történik, „a kiadás alapjául az eredeti vagy a legjobb átírat szolgál”, és „hibákat – nyilvánvaló tollhibákat is – csak a jegyzetben javítunk” (528. sk.);

3. „a glosszárium [...] felöleli [...] a nem latin közszavakat” (is) (530.).

Ez utóbbi pontot illetően megjegyzem, hogy a magyar szórványokat talán jobb lett volna külön mutatóban vagy külön mutatóban is feltüntetni.

4 I. m. 106–107.

5 Az Okmánykiadási szabályzat c. dossziében három lapon, hat számozott oldalon írógéppel írt szöveg. A hatodik oldal utolsó sora: „Kumorovitz L. Bernát s. k.”; az első oldalon a cím fölött, Györffy György kézírásával: „Kumorovitz”.

6 Györffy György: *Diplomata Hungarica antiquissima 1000–1196*. *Történelmi Szemle* 3(1960) 525–535.

A második pontban megfogalmazott célhoz képest véleményünk szerint a szöveg megállapításához nemcsak az eredeti, vagy a közelebből meg nem határozott feltételeknek megfelelő, az eredetihez „legközelebb álló” vagy „legjobb” kéziratot, hanem minden, vagy minél több szövegváltozatot figyelembe kell venni. Nem tartjuk továbbá jó megoldásnak azt sem, hogy hibák, hibás alakok maradjanak a főszövegben. A jegyzetek rendszerét meggyőződésünk szerint egy filológiai igényű *apparatus criticusszal* kell helyettesíteni.

Ha a tanulmányban adott mutatót összevetjük az 1992. évi kiadásban közölt adatokkal és a kiadott szöveggel, akkor megállapíthatjuk, hogy történtek olyan változtatások, melyeknek okát nem lehet tudni. Így például azt sem, hogy miért lett időközben egy másik kézirat a szövegalkotás alapját képező, az eredetihez „legközelebb álló” vagy „legjobb” kézirat. Érthetetlen az is, hogy a mutatóvány jegyzeteiben feltüntetett korábbi szövegjavítások miért maradtak ki a kritikának mondott kiadás jegyzeteiből (ad *anxiones devociones*). Új elem továbbá, hogy a szövegkiadó az általa megadott kiadási elvekkel szemben párhuzamos helyek alapján hiányol az eredeti oklevélből bizonyos, feltételezése szerint elhagyott szavakat.

Nagyon fontos állomás a DHA, s általában a középkori latin oklevelek kiadási elveinek tisztázásában Györffy Györgynek a *Levéltári Közleményekben* megjelent ismertetése a nemzetközi oklevélkiadási szabályzatról.⁷ A tanulmányban a DHA összeállításában követendő kiadási elvet mint középutat mutatja be két, szélsőségesnek minősített szövegkiadási módszer között. Idézem: „a szélsőségek egyik pólusán a szöveg minél közérthetőbb módon való közzététele áll, míg a másikon a betűhívséghez való ragaszkodás”.⁸

Most csak azokat a pontokat emelem ki a szabályzatból, melyeket Györffy György elfogadott ugyan, ám a DHA kiadásában mégsem tartott szem előtt.

1. Az oklevél kiadásának része „a szöveghez csatlakozó kritikai jegyzetapparátus: egyrészt szövegvariánsok és szövegkiegészítések, másrészt kritikai és történeti megjegyzések”.⁹ A szabályzat ezen kívánalmának a DHA jegyzetei nem felelnek meg.

2. Jóllehet többször is olvasható, hogy „ha nincs eredeti, vagy ha az eredeti csak a másolatból pótlendő, kiválasztandó a legjobb szöveg”,¹⁰ vagy másképp: „több másolat esetén a legjobb választandó ki a közlés alapjául”,¹¹ vagy megint másképp: „több átirat esetén a legjobb szöveg választandó ki”,¹² arról sehol sincsen szó, hogy a legjobb szöveget milyen szempontok alapján lehet vagy kell kiválasztani.

3. Amint azt már a korábban mondottak is sugallhatták, nem értünk egyet azzal, hogy „ha az eredeti megvan, nem feltétlenül szükséges minden másolat,

7 Györffy Gy.: Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat i. m.

8 I. m. 97.

9 I. m. 99.

10 I. m. 101.

11 I. m. 103.

12 I. m. 105.

főként az újkoriak változatainak kiadása”.¹³ A változatokat kiadni természetesen nem kell, de a szövegmegállapításhoz véleményünk szerint minél több, lehetőleg minden változatot fel kell használni, a szövegváltozatokat pedig az *apparatus criticus*ba beledolgozva fel is kell tüntetni. Ugyanide vonható még a szabályzatnak ama része is, mely szerint az „eredeti megléte esetén a szöveg javítása nem jöhet szóba, legfeljebb jegyzetben tehető javaslat a szöveg helyesbítésre”,¹⁴ és az „eredeti birtokában nem szükséges megadni a másolatok (átiratok) eltérő variánsait, csak ha ennek nyelvészeti vagy helynévi jelentősége van, ha a variáns a szöveg hibáját javítja, ha az oklevél hagyományozásának ismeretét világítja meg, vagy ha az átirat interpolációt, ill. szövegrövidítést tartalmaz”.¹⁵ Ez az álláspont aligha fogadható el.

4. „A szövegkiadás alapelve a szöveg tisztelete, mely megköveteli, hogy a kiadó ne változtasson rajta [...], ugyanakkor az átírások révén megromlott szöveget olvashatóvá kell tenni és olyan javításokat kell javasolni, amely által a szöveg az eredetihez közelít”.¹⁶

Eddig azokat az eltéréseket mutattam be, melyek elvek és elvek, illetve elvek és a tényleges szövegkiadás között vannak; a továbbiakban röviden kitérek még néhány apróságra.

Bevett gyakorlat, hogy ha magyar nyelvű munkákra hivatkozunk, akkor az adott munka címét a főszöveg nyelvén is megadjuk. Az *Index bibliographicus*ban a magyar nyelvű tanulmányok címét zárójelek között latinul is meg kellett volna adni.

A kiadás lapjainak folyamatos sorszámozása helyett az oklevél szövegét kell csak folyamatos vagy ötsoronkénti sorszámozással megjelölni, hiszen a jól átgondolt és következetesen végigvitt adatsoportosítás (eredeti, átirat, említés, facsimile, kiadás, regeszta, fordítás, szakirodalom) szükségtelenné teszi a sorszámozást. A kiadott szöveg folyamatos sorszámozása a korszerű (lémmatizált) *apparatus criticus*nak is előfeltétele. Ha van korábbi jó szöveg, amelynek már van bevett utalórendszere, akkor azt is fel kell tüntetni az új kiadás lapszélén. Általában elmondható, hogy a számítógépes szerkesztés és tördelés fejlődésével ismét eljutottunk oda, hogy újra számolhatunk a lapszéllal mint adatközlő felülettel.

Végül nem mehetek el szó nélkül azon jelenség mellett, hogy a szövegkritika szaknyelvéből vett szakszók használatában nagy következtelenség – hadd ne mondjam: pongyolaság – figyelhető meg a történeti és a forráskiadás elméletét érintő újabb és legújabb irodalomban. Számos példát tudnék idézni, de térjünk inkább vissza az alapkérdéshez, vagyis a szövegkiadás alapelveihez.

Alapesetben a szövegkiadó rendelkezésére áll egy vagy több kézirat. Ha egy kézirat van, az lehet autográf vagy másolat. Mint a bevezetőben hozott példa mutatja, nemcsak a másolat, hanem az autográf is lehet hibás. A szövegkritikus

13 I. m. 101.

14 I. m. 105.

15 Uo.

16 I. m. 102.

álláspontja az, hogy nemcsak a másolat, hanem a szerzői kézirat is változtatható, mi több: változtatandó, ha hibás. A szövegkiadás célja ugyanis olyan szöveg létrehozása, amely értelmes, és megfelel a szerző vélelmezhető szándékának. A szerzői szándékot tükröző szöveg külső formájának pedig olyannak kell lennie, hogy az olvasó számára minél könnyebbé tegye a szöveg megértését. Ez a tárgyi és nyelvi magyarázatokra és a mindig változó helyesírásra is vonatkozik. Annak bemutatására, hogy ez a kérdés nem csak a középkori latin oklevelek helyesírása kapcsán merül föl, három példát említek a magyar irodalomból.

1. Helyesen tartják meg a szövegkiadók az *utca* főnév egyedi, a kiejtést visszaadó írásmódját a *Mikor az uccán átment a kedves* című József Attila-versben, de nem azért, mert annak írásmódja megfelel a kiejtésnek, hanem azért, mert az a vers megírásakor is eltért a korabeli helyesírástól.

2. Ugyanígy helyes a *sohajtság* rövid szótagjának meghagyása *A vén cigány*-ban, verstani okból:

„Kié volt ez elfojtott sohajtság,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban?”

Azért idéztem hosszan a versből, hogy kitűnjék: a központosásra sincs valamilyen élő nyelvi gyakorlatot visszadó, gépiesen alkalmazható általános módszer. A központosás ugyanis egyúttal értelmezés is: „Mi zokog mint malom a pokolban?” – más az értelem vesszővel, más anélkül. Ehhez hasonlóan értelmezési kérdés a vessző kitétele vagy elhagyása *A birodalom kormányzása* (*De administrando imperio*) egyik ismert helyén (DAI 30, 21–23), ahol az „ahol most a nomád életet élő” tag vessző nélkül a türkökre, vesszővel az avarokra vonatkozik.¹⁷

3. Hibaforrás lehet, ha a szövegkiadó által használt jelek ismertetése nélkül vesznek át és adnak ki újra egy szöveget, ami gyakran megesik. Nagyon sokan úgy tudják, hogy az Aristophanés komédiáiban feltűnő *Zeüsz* Arany sajátossága, holott a kitett két pont csak arra utal, hogy a kettőshangzót két rövid szótagnak kell ejteni, ahogyan maga a költő igazít el erről: „Az ʋ-t csak pár szóban írtam magyar ü-nek; mint a Zeüszben (mikor kéttagú), melyet irodalmunkból már nagyon megszoktunk; vagy verselési és egyéb okból”.¹⁸

Ha több kézirat áll a szövegkiadó rendelkezésére, akkor az ismert módszerrel állapítjuk meg a leszármazási táblát a fennmaradt kéziratok összevetésével, és ezután következtetjük ki az archetípust. A módszerrel kapcsolatos új kérdésfeltevésekről kitűnő összefoglalást kínál Kenneth Dover *Szövegkritika* című fejezete a *Bevezetés a görög filológiába* című kötetben.¹⁹ A szerzői hibákra

17 Erről bővebben ld. *Olajos Terézia*: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részleteihez. *Magyar Nyelv* 91(1995) 47–51.

18 Arany János összes művei. VIII. Drámafordítások. 2. Arisztophanész: A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az acharnaebeliak. Sajtó alá rend. Kövendi Dénes. Bp. 1961. 372–373.

19 *Kenneth Dover*: Textkritik. In: *Einleitung in die griechische Philologie*. Hrsg. Hans-Günther Nesselrath. Stuttgart–Leipzig, 1997. 45–58.

(*Autorenfehler*) ott hozott példákhoz érdemes még hozzávenni Kapitánffy Istvánnak egy módszertani szempontból is új eredményeket hozó tanulmányát,²⁰ ahol Kapitánffy István is szerzői és fordítói változatokról (variánsokról) beszél, olyan szövegállapotról tehát, amely túlmutat a fennmaradt kéziratokból kikövetkeztethető archetípus szövegén.

A szövegkritika új módszerei és eredményei, vethetné közbe valaki, nem alkalmazhatók középkori oklevelek kiadására. Az ellenvetésre a következőket lehet válaszolni. Az ellenvetés azon előfeltevése, hogy az oklevelek tárgyilagosabbak az elbeszélő forrásoknál, ma már legalábbis vitatható.²¹ Nehezen fogadható el továbbá, hogy a szövegkritika alapelveit egy alacsonyabb szempontnak, például a kiadandó szöveg típusának rendeljük alá. Ha ezt tennénk, más és más szövegalkotó elvet kellene alkalmazni a versre, a drámára vagy a prózára. A mai gyakorlattól eltérően az ókorban a verset és a drámát folyamatos szöveggént, a drámát ráadásul a szereplőváltás feltüntetése nélkül hagyományozták, a szónoki beszédek viszont rövid sorokban, amint azt a papiruszleletekből tudjuk. S itt kell megemlítenünk azt is, hogy a szövegalkotás alapelveit az sem befolyásol(hat)ja, ha a kézirat nem közvetett úton, azaz középkori másolás útján marad ránk, hanem közvetlenül, papiruszon, kövön, fémen, fán vagy egyéb anyagon. Mind a görög–latin papiruszok, mind a görög feliratok kiadásaira hivatkozhatom, s nemcsak irodalmi szövegek kiadására, hanem az úgynevezett dokumentumpapiruszok, például gazdasági följegyzéseket tartalmazó papiruszok kiadására is. A szövegek kiadásában találhatunk persze eltérő jelöléseket, különböző zárójeleket, de az alapelv mindenütt ugyanaz: a kiadó értelmes szöveget kíván adni, a szöveg szerzőjének szándéka szerinti szöveget.

A különböző nyelvű szövegek kiadásában is adódhatnak persze a nyelvből következő eltérések, de az alapelvnek – a szerzői szándéknak – ott is érvényesülnie kell.

A DHA kiadója sajnos sehol nem beszél arról, hogy a kiadásba fölvett görög szövegeket milyen elvek szerint adja ki. Az első kötetben öt görög nyelvű szöveg található, melyek közül négyet az előszó szerint Moravcsik Gyula gondozott: „*Julius Moravcsik professor universitatis ante mortem suam (1972) textus graecos edendos praeparaverat, e quibus quattuor (D. n. 13, 57, 131, 140) in hoc volumine locum habent.*”²² (Megjegyzem: a *Praefatióban* a „*graecos*” kis kezdőbetűvel, míg a „*Hungaricas*” nagygal szerepel.)

Az ötödik görög nyelvű szöveggel kezdem, az *Appendix* második darabjával, amely csak lazán kötődik a magyar történethez, tudniillik a vlachok balkáni tar-

20 Kapitánffy István: Cerbanus és Maximos-fordítása. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve I–III. Szerk. Takács Imre–Monostori Martina–Szovák Kornél. Pannonhalma, 1996., I. 357–368., másodközlését ld. Kapitánffy István: Hungarobyzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban. Bp. 2003. 170–193.

21 Szovák Kornél: Korreferátum Tringli István előadásához. Fons 7(2000) 44. – Az itt tárgyalt kérdésekhez ld. még Tringli István alapvető összefoglalását is: Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. Fons 7(2000) 7–40.

22 DHA I. 12.

tózkodását bizonyítja a 11. században. A szöveg II. Basileios (976–1025) ólompecsétes bullája, melyben a bizánci császár az ochridi érsek joghatóságát újítja meg és terjeszti ki az oklevélben felsorolt püspökségekre. A szövegnek csak a vége van meg a kiadásban, egyetlen jegyzet nélkül, s még az sincs megadva, hogy a szöveg kinek a kiadásából lett szó szerint átvéve.

Hasonló a helyzet a DHA I. 140. számú szövegével is: az itt kinyomtatott szöveg betűhív átvétel egy oklevélkiadásból,²³ anélkül azonban, hogy a kiszakított szövegrész pontos helyét²⁴ megtudnánk. A magyar történethez ez a szemelvény csak közvetett adatokkal szolgál, melyek alig-alig *ad res Hungaricas pertinentia*.²⁵

A DHA I. 131. számú szövege I. Alexios bizánci császár (1081–1118) és tarentumi Bohemund szerződése, az úgynevezett devoli szerződés, amelyet 1108 szeptemberében kötöttek, és amelynek aláírói között szerepel Kálmán magyar (a szövegben: dák) király két követe, Peres ispán és Simon (*oi ek tón Dakón hékontes apokrisiarioi para tou kralé kai sympentherou tés basileias zoupanos ho Perés kai Simón*). Ez utóbbi Moravcsik Gyula szerint az a pécsi püspök, aki a veszprémvölgyi apácamonostor görög nyelvű oklevelét 1109-ben lemásolta.²⁶ Az alapvető hiba ennél a szövegénél is az, hogy jöllehet a kiadó egy Párizsban őrzött görög kódexre is hivatkozik, tulajdonképpen nem jelzi, hogy a felsorolt négy kiadás közül melyikből veszi át – változtatás nélkül – a szöveget. Itt azonban már vannak lapalji jegyzetek, ezek pedig árulkodók. A szövegben ugyanis a helyes alakok szerepelnek, a jegyzetekbe szorulnak a rossz olvasatok (jöllehet nincs mindegyik megadva), és az itt adott jegyzetekben vannak még elfogadott vagy elvetett *correcturák* is. A főszövegbe fölvetett javításokról mindazonáltal nem derül ki, hogy ki(k)től származnak. Szintén hiba, hogy a kiadó (1992-ben) nem hivatkozik Moravcsik Gyula 1984-ben posztumusz megjelent, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* című forráskiadványára, ahol ugyanez a szöveg jobb *apparatus criticusszal* van kiadva. Ugyanez áll a DHA I. 57. számú szövegére is, ahol azonban nem sikerült betűhíven átvenni a szöveget a kiadásból, mint-hogy a *memeletékos* szóból elmaradt az egyik betű (a DHA I-ben: *memeltékos*).

A DHA I. görög nyelvű szövegeinek áttekintésében elérkeztünk a 13. számú szemelvényhez. Az ott kinyomtatott oklevélszöveg egyik kéziratáról készült az a bélyeg nagyságú fénykép, amely az *MTA Történettudományi Intézetének* honlapján hívja föl a figyelmet a Középkori Osztály szervezte kerekasztalra. Itt teljes mértékben sikerült megvalósítani a DHA I. kiadási elvét, ami olvashatatlan szöveget eredményezett. Egyfelől van ennek a szövegnek egy nem hibátlan, de jól használható kiadása, Czebe Gyula munkája,²⁷ amely melleleg teljesen elvész a

23 Acta et diplomata Graeca medii aeui sacra et profana. I–VI. Edd. Fr. Miklosich–Jos. Müller. Vindobonae, 1860–1890., III. 3–23.

24 I. m. 9–10.

25 Vö. DHA I. 10.

26 Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjt., ford., bev., jegyz. Moravcsik Gyula. Bp. 1984. 106–107.

27 *Czebe Gyula: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege*. Bp. 1916. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/3.) 135–244. (a szöveg: 145–146.).

feltüntetett kiadások (és újraközlések) tengerében, másfelől Györffy György a hibák tömkelegének jelölésekor nem számol sem a korabeli bizánci helyesírással, sem a bizánci oklevélkiadás gyakorlatával. De nemcsak a gyakorlatot nem követi, hanem azt az útmutatót sem veszi figyelembe, amelyet a bizánci okleveleket igencsak jól ismerő Franz Dölger és Johannes Karayannopulos még 1968-ban adott ki a *Byzantinische Urkundenlehre* függelékéeként.²⁸ Itt ugyanis olvasható néhány megszívlelendő tanács.

A helyesírási hibák (itacizmusok, kettőzött mássalhangzók, az ϵ és az α felcserélése és hasonló) a kritikai apparátusba kerüljenek úgy, hogy a kiadott szöveget az átlagolvasó is használni tudja. A nyelvtani és stilisztikai különlegességekre a Megjegyzések a helyesírásról és nyelvről szóló részben utalhatunk a sorszám megadásával. Ha azonban a szöveg annyira romlott, hogy áttekinthetetlen kritikai apparátus jönne létre, ajánlatos az eredeti és a javított szöveget teljes egészében egymás mellett vagy alatt kinyomtatni.²⁹ (A *renovatio* során átmásolt oklevél egyébiránt nem eredeti oklevél, ezek a szabályok tehát nem is vonatkoznak rá.)

Továbbá: A hiányzó *iota subscriptum*ot és az alkalmanként elmaradt hangsúlyjellet vagy hehezetet pótoljuk, de a kritikai apparátusban ezt nem jelezzük. A rosszul hangsúlyozott szót csak akkor tüntetjük fel a kritikai apparátusban, ha a hangsúlyjel nem a megfelelő szótagon van. Ha egy szón két hangsúlyjel van, akkor ezt jelezzük a kritikai apparátusban, mert ennek jelentősége lehet a nyelvtörténeti kutatás számára.³⁰

Végül: A kritikai apparátus összeállításában az általános kiadástechnikai szabályokat kell követni.³¹

Ha ezeket a szabályokat elfogadjuk, akkor a DHA I. 13. számú szemelvényének görög szövegéhez írt lapalji jegyzetekből mintegy százat hagyhatunk el.

A bizánci oklevelek kiadásának gyakorlata az elmúlt negyven évben nem sokat változott. Nagyot fordult viszont a világ „a kibernetika terén”, melynek fejlődését 1980 táján nem láthatta előre még a nemzetközi szabályzatot ismertető kö-

28 Franz Dölger–Johannes Karayannopulos: *Byzantinische Urkundenlehre*. I. Die Kaiserurkunden. München, 1968. (Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft III. 1. 1.) 141–146.: Richtlinien für die Herausgabe byzantinischer Urkunden.

29 „Die orthographischen Fehler (Itazismen, Doppelkonsonanten, Vertauschung von ϵ und α und ähnliche) müssen im Apparat derart berichtigt werden, dass der Text auch für einen Durchschnittsbenutzer verständlich wird. Grammatische und stilistische Besonderheiten können in den Bemerkungen über die Orthographie und Sprache mit Zeilenangabe vermerkt werden. Sind jedoch die Unebenheiten so zahlreich, dass ein unübersichtlicher Apparat entsteht, so empfiehlt es sich, den emendierten Text *in extenso* neben (oder unter) dem verwilderten Originaltext abzudrucken.” I. m. 143.

30 „In der Vorlage fehlendes Iota subscriptum sowie vereinzelt fehlende Akzente und Spiritus werden »stillschweigend«, d. h. ohne Vermerk im Apparat, ergänzt. Falsche Akzente sollen im Apparat nur dann vermerkt werden, wenn sie an falscher Stelle stehen. Doppelakzente sind, da sie für sprachliche Untersuchungen von Bedeutung sein können, zu vermerken.” I. m. 145.

31 „Für den Apparat gelten die allgemeinen editionstechnischen Regeln”. I. h.

zéporkutató, Györffy György sem. Ma nap mint nap újabb és újabb lehetőségekre csodálkozhatunk rá. Az egyre bővülő adattárak némelyekben már a forráskiadások és a szótárak létjogosultságának kérdését is felvetik. A digitális fénykép bizonyos szempontból jobb lehet még magánál az eredeti dokumentumnál is. A számítógépes szerkesztés és tördelés eredményei ma már vetekszenek a kézi szedés hajdani eredményeivel. Mindezekkel a lehetőségekkel élni kell a szövegkiadás során. Többek között ezért sem lehet a DHA első kötetét ugyanúgy, a megkezdett módon folytatni.

A néhol talán túlságosan is élesnek tűnő kritika célja, hogy tudatosítsa: a második kötetet más kiadási elvek szerint kell kiadni. Mi több, nemcsak a DHA első kötetének kiadási elvei vitathatók. Bizonyos határesetekben még Kumorovitz L. Bernát álláspontja is megkérdőjelezhető az eredetivel, a fotokópiával és a kritikai kiadással kapcsolatban. Ha ezt bárki túlzottan sarkított véleménynek gondolná, javaslom, nézze meg az *Archimedes Palimpsestus* alsó írását szabad szemmel, fényképen és számítógéppel előállított képen,³² majd vegye kézbe a *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*ban megjelent Hypereidés-beszéd *editio princeps*-ét.³³

Szöveggkritikai határbejárásunk végén a következő összegző megállapítást tehetjük: a kritikai kiadás mindig több, mint egy kézirat vagy a kézirat, hiszen a kiadásban benne foglaltatik a kézirat(ok) minden adata, s azon túl még a kiadó értelmezése is. A kiadó célja olyan értelmes szöveg létrehozása, amely megfelel a szerző vélelmezett szándékának.

ZOLTÁN FARKAS

EDITING PRINCIPLES AND THE DIPLOMATA HUNGARIAE ANTIQUISSIMA

The paper discusses the problems of the publication and editing of manuscripts, especially of Latin and Greek (Byzantine) charters from the Middle Ages. After examining the merits and drawbacks of the principles and guidelines applied in the publication of the first volume of the *Diplomata Hungariae Antiquissima* (1992), which were published by György Györffy in 1960 in the Hungarian periodical *Történelmi Szemle*, and discussing the international regulations for the publication of charters also accepted but not necessarily observed by György Györffy, the author proposes the reconsideration of some old principles. He answers the following questions: how to treat the original manuscript, which might contain mistakes, if we intend to produce a text intelligible for the general public; how to use the available copies and the new methods and devices provided by information technology; what to include in the main text and what to banish among “the footnotes”; (i. e. *apparatus criticus*) and in the appendices; and most importantly, how to produce a text which is closest to the assumed intentions of the author.

32 A részleteket (pl. a világhálón megtekinthető képek elérhetőségét) ld. Horváth László–Mayer Gyula: Az új Hypereidés. A kiadás előmunkálatai. *Antik Tanulmányok* 51(2007) 145–183.

33 Chris Carey–Mike Edwards–Zoltán Farkas–Judson Herrman–László Horváth–Gyula Mayer–Tamás Mészáros–P. J. Rhodes–Natalie Tchernetska: Fragments of Hyperides’ *Against Diondas* from the Archimedes Palimpsest. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 2008. 165. sz. 1–19.